

Компетентнісний підхід до створення підручників для старшої профільної школи

М. І. Піддячий, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,

Інститут педагогіки НАПН України

e-mail: pmi2005@ukr.net

Постановка проблеми. На різних етапах розвитку людини і суспільства формування особистісних цінностей і якостей здійснюється за допомогою як оточуючого середовища, так і вибудованого інформаційного поля, складовою якого є підручник.

Наразі розробка навчальних підручників для старшої школи, підвищення рівня їх функціональності викликають особливий інтерес учених. Напрямами підручникотворення для старшої профільної школи є: виокремлення причин і механізмів подолання соціально-економічної нестабільності, конфронтації, деформації економіки, кризових явищ у духовному житті світового співтовариства; вирішення ситуативних життєво-трудова завдань тощо. Напрацювання вченими у взаємодії з педагогічною практикою зазначених напрямів є важливим, оскільки старшокласники розпочинають процес інтеграції, адаптації та індивідуалізації у соціальних прошарках. На сучасному етапі учням важливо уникнути динаміки формування страхів і переживань, зростання агресії, невпевненості в майбутньому, в здобутті професії, затребуваної суспільством. Утім, стратегічним прорахунком є відсутність цілепокладання на продуктивну взаємодію на ринку праці з метою створення продукту (цілереалізації), перерозподіл якого задовольняє особистісні й суспільні соціально-життєві потреби.

Значною мірою виокремлення компетентнісного підходу в

диференційованому навчанні, застосування його у процесі розробки сучасних підручників дасть змогу сформувати життєво-трудова компетентності старшокласників, сприятливі для гармонізації особистості; стабілізувати суспільні відносини; розвивати соціально-економічне середовище; зменшувати рівень соціальної напруги тощо. Отже, проблема дослідження зумовлена необхідністю спрямування компетентнісної освіти на практичні досягнення, формування досвіду життєдіяльності, а отже, зумовлення змін у навчально-виховному процесі, спрямованому на розвиток життєвих і трудових компетентностей.

Аналіз останніх досліджень. Філософські, психолого-педагогічні і соціально-економічні засади формування в учнів системи знань засобами підручника напрацьовані як українськими, так і зарубіжними науковцями, що є підґрунтям для аналізу і відповідних роздумів. Окремо взятий навчально-виховний зміст у процесі підручникотворення на різних етапах розвитку особистості з урахуванням ступеня розвитку суспільства подали у своїх наукових доробках В. Г. Бейлінсон, І. Д. Бех, Н. М. Бібік, П. П. Блонський, С. М. Бондаренко, Н. М. Буринська, М. С. Вашуленко, В. П. Волинський, С. В. Волков, Л. І. Гавриленко, С. У. Гончаренко, Г. Г. Гранік, І. П. Гузик, М. Б. Євтух, І. К. Журавлев, Д. Д. Зуєв, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, І. Я. Лернер, Д. Локк, М. В. Лось, А. С. Макаренко, В. В. Мелешко, В. В. Олійник, І. Г. Песталоцці, Т. Н. Романченко, О. Я. Савченко, Т. П. Соколовська, В. О. Сухомлинський, Н. Ф. Тализіна, С. Е. Трубачева, К. Д. Ушинський, М. Д. Ярмаченко та ін.

Формулювання цілей статті. У процесі впровадження компетентнісного підходу передбачається, що для життя і діяльності учня важливий як внутрішній обсяг засвоєного, так і можливість його використання. Свого часу це спонукало вчених винайти нову особистісну характеристику з метою фіксації освітнього результату – компетентність.

У компетентнісному підході підґрунтям для формування компетентностей є знання, уміння і навички. Оскільки компетентність включає не лише когнітивну (знання) й операційно-технологічну (уміння)

складові, а й мотиваційну, етичну (ціннісні орієнтації), соціальну і поведінкову, то оволодіння нею потребує організованості, значного інтелектуального розвитку абстрактного мислення, саморефлексії, визначення власної позиції, самооцінки, критичного мислення.

На сучасному етапі розвитку суспільств особистість представляється за складовими компетентностей, які, характеризуючи її за мірою особистісних здібностей, дають змогу включитись у діяльність. Такий підхід передбачає їх певну ієрархію: найважливіші, основні, ключові, багатофункціональні, надпредметні і багатовимірні тощо.

Ключові компетентності засновані на якостях особистості і проявляються в певних способах поведінки, які спираються на психологічні функції людини, мають широкий практичний контекст, наділені високим ступенем універсалізації. Диференціювання освіти зорієнтоване на конкретні навчальні досягнення, рівень сформованості яких дає змогу функціонувати в навчальному і життєвому середовищах, що сприяє оволодінню соціальним досвідом, навичками життя й трудової діяльності у межах обраного соціально-економічного середовища.

Основним засобом навчання є підручник, оскільки він – носій змісту освіти і засіб забезпечення його засвоєння. Відповідно, підручник для старшої школи виконує функцію дидактико-методичного характеру за компетентісно спрямованого навчально-виховного процесу в умовах профільного навчання. Його універсальність забезпечує вивчення змісту освіти старшокласників, які навчаються за різними напрямками профілізації в умовах диференційованого навчання.

Основна частина. Відповідно до напрямів профілізації підручник виконує функцію формування відповідальної за свої дії особистості, здатної до саморозвитку, самоосвіти, самовиховання, продуктивного мислення, опрацювання різноманітної інформації й використання здобутих знань, набутих умінь і навичок у процесі вирішення поставлених завдань.

Підготовка змісту підручника з метою виховання і навчання учнів забезпечуватиметься співпрацею освітньої науки і практики шляхом

вибудови освітньо-наукових і виховних систем [5]. Знання, праця, технології, сировина тощо зумовлюватимуть випереджальний розвиток країн, уточнюючи і враховуючи певні закономірності. Наприклад, в економічному навчальному профілі (суспільно-гуманітарний напрям профілізації) у змісті підручників має бути ґрунтовна інформація, що в процесі видобутку для продажу мінеральних ресурсів отримуються значні кошти, але втрачається без відновлення ресурсна база землі; вирощування сільськогосподарської сировини збіднює родючість ґрунту; вироблення обладнання і машин як продукту праці вимагає значних людських і енергетичних ресурсів, здобування високого рівня освіти, позиттивного вдосконалення знань з метою випуску досконалішої технічної продукції, яка за рахунок новітніх технологій на світовому ринку наукоємної продукції країн великої сімки становить майже 80%.

У процесі розробки підручника враховується, що фахівці, які розробляють, упроваджують і постійно удосконалюють наукоємні технології й продукцію, проходять тривалий процес неперервної підготовки [3] за певним навчальним змістом освіти, здобуваючи необхідні знання, набуваючи умінь і навичок, а отже, – життєвого досвіду. Саме тому, зважаючи на зміни, що відбуваються у сучасній педагогічній науці і освітній практиці, виокремлюються такі функції сучасних підручників: інваріантні – інформаційна, трансформаційна, мотиваційна; варіативні – розвиток пізнавальних можливостей учнів; а також – дослідницька, практична і самоосвітня [12].

У суспільно-гуманітарному напрямі профілізації (економічний навчальний профіль) засобом підручника старшокласник має отримувати інформаційний ресурс оцінки світового господарства. Аналіз концепцій розвитку суспільств дає змогу сформувати уявлення про соціально-економічний устрій. Наприклад: агросировинні суспільства й економіки, базовані на ресурсно-видобувному капіталі; науково-технологічні й індустріально-промислові, керовані індустріально-промисловим капіталом; інформаційно-комунікативні суспільства з надмобільною торгово-

фінансовою економікою, керованою капіталом знань, інтелекту; ідейно й духовно інтегровані суспільства тощо. Це дає змогу учню оцінювати ринкову продуктивність цих суспільств. Наприклад, додана вартість на: транспортуванні природно-сировинних ресурсів становить 1%; виготовленні кольорових телевізорів – 16%; виготовленні суперкомп'ютерів – 1700%; виготовленні й продажу супутників, що забезпечують керування світовими мережами капіталу, сягає 2000% [10, 4]. Таким чином, старшокласник вивчає та усвідомлює як державний і світовий соціально-економічний устрій, так і критерії оцінки їх господарювання.

Засобом підручника на нинішньому етапі світового устрою є необхідність донесення до старшокласника напрацювань, пов'язаних з перспективним розвитком суспільних і соціально-економічних відносин [2], через змістову складову освіти в старшій школі. Для старшокласників важливо розпочати процес адаптації до ринку праці [6]. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку є нагальна потреба у побудові освітньої системи, яка спрямовуватиме старшокласників до агросировинного, науково-технологічного й індустріально-промислового, інформаційно-комунікативного, морально-духовного цілепокладання. За допомогою викладеної в підручнику інформації старшокласник усвідомлює, що в Україні, як і в кожній розвиненій країні світового співтовариства, домінуючими є лише окремі напрями розвитку, які в економічній оцінці хоча і мають різну додану вартість, але характеризуються системним виявом і в соціально-економічній структурі виконують функції забезпечення динаміки розвитку країни та задоволення потреб усіх соціальних прошарків.

Для інтеграції, адаптації й індивідуалізації особистості в регіональні і світові суспільні й соціально-економічні системи необхідно як подання системи знань про людину у змісті підручника нового покоління [4], так і пізнання світу [1] з об'єктивним прогнозом можливих тенденцій і напрямів розвитку. Позитивного результату можна досягти шляхом співпраці між

галузями наукових досліджень, які охоплюють перспективи цих процесів, науково обґрунтовують і прогнозують майбутнє. У підручнику викладається об'єктивна оцінка суспільного розвитку, що дає можливість визначити місце і роль науково-технічного прогресу в житті людини і суспільства. Для старшокласника важливо пізнати рушійну силу соціально-економічного життя, яка створює передумови для глибинних змін у знаряддях та інших засобах праці, у методах ведення й організації виробничих процесів тощо.

Ми живемо у вік бурхливої науково-технічної революції, яка є виявом науково-технічного прогресу, що охопив одночасно науку і техніку. Щоб у певні вікові періоди розвитку молодь розуміла суть науково-технічної революції, у змісті підручника мають аналізуватися подібні революції минулого [9, 10]. Прораховуючи напрями й тенденції майбутнього розвитку молоде покоління зможе розробляти моделі підготовки особистості до зустрічі з новими викликами і спрогнозувати майбутні можливості. Новітні підходи у розв'язанні цих проблем характеризуватимуться систематизованістю, глибинним розумінням тенденцій майбутнього, зокрема, окресленням найближчих напрямів змін.

У сучасному підручнику пропонується не лише раціонально-матеріальний зміст, а й формування духовної і морально-етичної складових особистості. Відповідно до потреб сьогодення старша школа через підручник формує в старшокласників рівень національної свідомості, достатньої життєвої компетентності, соціального розвитку, необхідної комп'ютерної грамотності, уміння опрацьовувати інформацію, володіння іноземними мовами тощо. Зміст підручника активізує шкільну соціалізацію, сутність якої полягає у розв'язанні проблеми взаємної зумовленості і співвимірності людини і суспільства. Порушення цієї гармонії призводить до знецінення людського життя і до втрати внутрішнього сенсу життя суспільного [11]. Збереження й поповнення такої співвимірності є найважливішим суспільним завданням, у розв'язанні якого значна роль належить підручнику для старшої школи [7, 84]. Утім,

недоліком загальноосвітньої підготовки залишається сформованість у старшокласників недостатніх для життя і самозабезпечення вмінь, потрібних для розв'язання практичних завдань на основі використання здобутих знань. Аналіз показує, що зміст підручників у старшій школі переобтяжений надмірним фактологічним матеріалом, містить відомості, які не мають освітньої цінності. Його структура недостатньо враховує необхідність диференціації учіння залежно від схильностей, здібностей, життєвих планів старшокласників [8]. Останніми роками значно зросло навчальне навантаження старшокласників, зумовлене невідповідністю змісту освіти і навчальних технологій їхнім психофізіологічним особливостям, що гальмує гармонійний розвиток, негативно впливає на стан здоров'я і мотивацію навчання...

Висновки. Зміни, що відбуваються у суспільствах і регіональних середовищах спонукають педагогічну науку до розробки у підручниках змісту, спрямованого на вивчення наявного й перспективного світоустрою за певними принципами і законами розвитку суспільств і держав. Це сприяє формуванню компетентностей старшокласників, які дадуть змогу їм функціонувати в умовах швидкозмінних соціальних і професійних систем.

Очевидно, що шлях розв'язання цієї проблеми знаходиться в площинах зміни суспільної ситуації та розробки науково обґрунтованого, практико орієнтованого змісту підручників. Одним із завдань упровадження в освітню практику підручників зазначеного змісту – спрямування старшокласників на шлях продуктивної соціально-професійної взаємодії в умовах регіонального середовища на певному етапі їхнього розвитку.

Література

1. *Аверсанов, А. Н.* Системноепознание мира: метод. проблемы [Текст] / А. Н. Аверсанов. – М. : Политиздат, 1985. – 263 с.
2. *Бабанский, Ю. К.* Оптимизация процесса обучения [Текст] / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1977. – 265 с. – С. 13.
3. *Васильев, Ю. К.* Политехническое образование, трудовое воспитание и профориентация школьников: аннотир. тематика лекций [Текст] / Юрий Константинович Васильев. – М. : Знание, 1976. – 48 с.
4. *Васьківська, Г. О.* Особливості формування системи знань про людину у змісті підручника нового покоління [Текст] / Г. О. Васьківська // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. – К. : Пед. думка, 2010. – Вип. 10. – С. 41–48.
5. *Головатий, М. Ф.* Соціологія молоді: курс лекцій [Текст] / Микола Федорович Головатий / Міжрегіон. акад. управління персоналом. – К. : МАУП, 2006. – 304 с.
6. *Зверев, И. Д.* Социальная работа с молодежью [Текст] / Иван Дмитриевич Зверев. – К. : Академпресс, 1994. – 101 с.
7. *Лавриченко, Н. М.* Педагогіка соціалізації: європейські абрисы : монографія [Текст] / Н. М. Лавриченко. – К. : Віра ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
8. *Мелешко, В. В.* Використання навчальної книги як основного засобу формування ключових компетенцій учнів сільської малочисельної школи [Текст] / В. В. Мелешко // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. – К. : Пед. думка, 2008. – Вип. 8. – С. 28–35.
9. Освіта України і науково-технічний прогрес: історія, досвід, уроки [Текст] / [В. М. Курило, В. П. Шепотько]. – К. : Деміур, 2006. – 432 с.
10. *Соснін, О. І.* Експорт знань «дволикі» технології [Текст] / О. Соснін // Науковий світ. – 2004. – № 11. – С. 4–7.
11. *Сухомлинський, В. О.* Думки про шкільне виховання [Текст] / В. О. Сухомлинський // Педагогічні твори: В 5 т. - К. : Наук, думка, 1974. – Т. 5.– С. 53–69.

12. Трубочева, С. Е. Роль шкільного підручника у формуванні загальнонавчальних компетентностей учнів [Текст] / С. Е. Трубочева // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. – К. : Пед. думка, 2009. – Вип. 9. – С. 50–58.

UA У статті обґрунтовується необхідність застосування компетентнісного підходу до розробки підручників для профільної школи з метою формування компетентностей, які дадуть їм змогу функціонувати в умовах швидкозмінних соціальних і професійних систем.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентності, соціалізація, самозабезпечення, диференціація, схильності, здібності, змісти освіти, навчальні технології.

RU В статье обосновывается необходимость применения компетентносного подхода к разработке учебников для профильной школы с целью формирования компетентностей, которые позволят им функционировать в условиях быстросменных социальных и профессиональных систем.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетентности, социализация, самообеспечение, дифференциация, склонности, способности, содержание образования, образовательные технологии.

EN In the article the necessity of application of kompetentnosnogo approach is grounded to development of textbooks for type school with the purpose of forming of kompetentnostey senior pupils who will allow them to function in the conditions of bystrosmennykh and professional frames of society.

Key words: kompetentnostnyu approach, competence, socialization, samoobespechenye, differentiation, inclinations, capabilities, maintenance of education, educational technologies.